

УДК 623.004.67

Г.А. Шеїн, А.М. Науменко

Харківський університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Харків

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ОДНОМІРНИХ БАГАТОСТУПІНЧАСТИХ СЕНСОРІВ

Аналізуються методи побудови одномірних багатоступінчастих датчиків на сучасному етапі розвитку автоматизованих систем управління та їх метрологічні характеристики.

Ключові слова: датчик, чутливий елемент, сенсор, перетворювач, генератор.

Вступ

Постановка задачі. Стрімкий розвиток електроніки й обчислювальної техніки виявився передумовою для широкої автоматизації найрізноманітніших процесів у промисловості, у наукових дослідженнях, у побуті. Необхідність перетворення вимірюваної неелектричної величини в адекватний їй електричний сигнал стала пізніше підставою для введення терміна "вимірювальний перетворювач", рекомендованого державною системою забезпечення єдності вимірювань замість терміна "датчик". Потреба в датчиках стрімко росте у зв'язку з швидким розвитком автоматизованих систем контролю і управління, упровадженням нових технологічних процесів, переходом до гнучких автоматизованих виробництв. Крім високих метрологічних характеристик датчики повинні володіти високою надійністю, довговічністю, стабільністю, малими габаритами, масою і енергоспоживанням, сумісністю з мікроелектронними пристроями обробки інформації при низькій трудомісткості виготовлення і невеликій вартості. Цим вимогам в максимальному ступені задовольняють одномірні багатоступінчасті датчики.

Аналіз літератури. У відомій літературі [1 – 3] розглядаються датчики, які є елементом технічних систем, що призначені для вимірювання, сигналізації, регулювання, управління пристроями або процесами. Але в ній не розглядаються питання, що пов'язані з устроєм багатоступінчастих датчиків, а також питання впливу характеристик цих датчиків на їх функцію перетворення.

Мета статті. Провести аналіз основних властивостей одномірних багатоступінчастих сенсорів. Надати метрологічні характеристики одномірних багатоступінчастих сенсорів.

Основний матеріал

Датчики перетворюють контрольовану величину (тиск, температуру, витрату, концентрацію, частоту, швидкість, переміщення, напругу, електричний струм і т. п.) в сигнал (електричний, оптичний, пневматичний), зручний для вимірювання, передачі, перетворення, зберігання та реєстрації інформації

про стан об'єкту вимірів. Отже, датчик – це вимірювальний перетворювач, що сприймає вхідну величину й формуючий еквівалентний їй в інформаційному змісті вимірювальний сигнал. Датчик – відосблена, часто винесена до об'єкта дослідження конструкція, вилучена від іншої вимірювальної апаратури. Датчик – компактний, конструктивно оформлений окремо елемент. Помітимо, що термін "сенсор" акцентує увагу на сприйнятті вхідної величини, а термін "датчик" – на формуванні й видачі вимірювального сигналу. Під сенсором розуміється первинний вимірювальний перетворювач, що сприймає вхідну величину й формуючий вимірювальний сигнал.

Класифікація датчиків. По виду вхідних величин: активні; пасивні. По кількості вхідних величин: одномірні ($n = 1$); багатомірні ($n = 2, 3 \dots n$). По кількості вимірювальних функцій: однофункціональні ($m = 1$); багатфункціональні ($m = 2, 3 \dots m$). По кількості перетворень енергії й речовини: одноступінчасті ($l = 1$); багатоступінчасті ($l = 2, 3 \dots l$). По наявності компенсаційного зворотного зв'язку: компенсаційні; некомпенсаційні. По виду модуляції вихідного сигналу: амплітудні; частотні й фазові; безперервні; імпульсні. За технологією виготовлення: елементні; інтегральні. По сприйняттю просторових величин: точкові; просторові. По взаємодії із джерелами інформації: контактні; безконтактні (дистанційної дії). По виду вимірювальних сигналів: аналогові; цифрові. До основних метрологічних характеристик відносяться:

1) похибка сприйняття й перетворення (бажане знати випадкову, систематичну, статичну, динамічну складові й закон розподілу ймовірностей);

2) характеристика (функція) перетворення датчика, що представляє зв'язок вхідної з вихідний величинами і її лінійність;

3) діапазон сприйняття й перетворення вхідної величини;

4) чутливість;

5) частотні й динамічні характеристики (перехідна, амплітудно-фазова, амплітудно-частотна характеристики; час реакції; постійна часу й ін.).

У техніці вимірювань широко застосовуються багатоступінчасті датчики, тобто датчики, принцип дії

яких засновано на використанні декількох фізичних ефектів. Розглянемо варіанти побудови деяких одномірних багаступінчатих датчиків та їх принципи дії: двоступінчастий ємнісний датчик тиску, двоступінчастий датчик оптичного випромінювання, чотириступінчастий датчик вологості повітря.

На рис. 1 показаний фрагмент конструкції високочутливого ємнісного датчика тиску, призначеного для роботи в області низьких температур. Принцип дії датчика наступний.

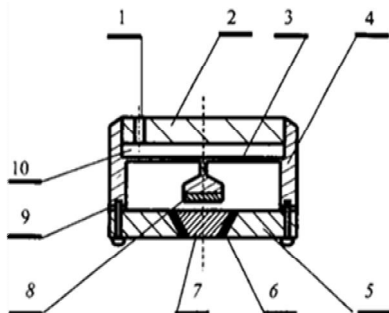

Рис. 1. Двоступінчастий ємнісний датчик тиску: 1 – капіляр у пробці; 2,3 – мембрана корпусу; 4,5 – основа; 6 – ізолююча плівка, 7 – конус (обкладка конденсатора); 8 – пластина (обкладка конденсатора); 9 – прокладка; 10 – підмембранна камера

Вимірюваний тиск через капіляр 1 подається в підмембранну порожнину 10. Корпус 4 і мембрана 3 виготовлені з берилієвої бронзи. До виступу мембрани через ізолюючу прокладку прикріплена рухлива пластина 8 ємнісного перетворювача. Нерухлива пластина 7 втискається в підставу 5 у вигляді конусної пробки, яка обгорнута ізолюючою плівкою 6. Таким чином, обидві пластини ємнісного перетворювача ізолювані від корпусу. Сполучені площини корпусу й підстави обробляються разом з електродами ємнісного перетворювача після закріплення електродів на корпусі й у підставі.

Завдяки такій обробці й ізолюючій прокладці 9 устанавлюється зазор між електродами ємнісного перетворювача близько 15...20 мкм. Ємність виготовленого перетворювача дорівнює 30 пФ. Поріг чутливості склав 10 – 14 м.

При вимірюванні оптичного випромінювання використовуються термоелементи, одна з конструкцій яких показана на рис. 2. Принцип дії таких багаступінчатих датчиків заснований на перетворенні енергії оптичного випромінювання в теплову енергію.

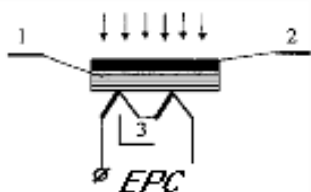

Рис. 2. Двоступінчастий датчик оптичного випромінювання: 1 – металевий диск; 2 – шар чорні; 3 – диференціальна термопара

У багаступінчатих датчиках є можливість введення в конструкцію елементів компенсації (корекції) його похибки. На рис. 3 показана конструкція триступінчастого датчика тиску, у якому компенсація його додаткових погрішностей проводиться за допомогою процедури порівняння вхідної величини із мірою.

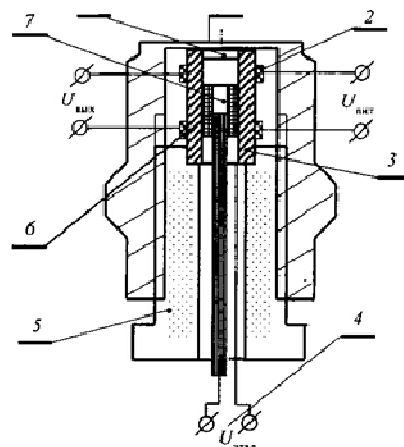

Рис. 3. Триступінчастий датчик тиску: 1 – мембрана; 2 – тензорезистивний міст; 3 – пружний чутливий циліндричний елемент; 4 – електроди; 5 – вузол стискання; 6 – вузол створення примусових еталонних деформацій; 7 – п'єзоелемент; 8 – силопередаючий елемент

Датчик працює таким способом. Вимірюваний тиск через мембрану 1 і силопередаючий елемент 8 викликає деформацію чутливого елемента, а отже, опір тензорезисторів моста 2. З іншого боку, на електроди 4 вузла примусових еталонних деформацій 6, що полягає з п'єзоелемента 7, поміщеного усередину чутливого елемента 3, подається відома еталонна електрична напруга $U_{етал.}$, що викликає деформацію чутливого елемента 3 (зворотний п'єзоэффект). Тому що п'єзоелемент жорстко пов'язаний із пружним чутливим елементом 3, ця деформація викликає відповідну деформацію чутливого елемента й зміну опорів тензорезистивного моста 2.

Наприклад, представимо, що за умовами вимірювального завдання необхідно виміряти температуру в області низьких температур від 70 до 273 К з максимально можливою точністю. При використанні одноступінчастого датчика – термопари (ефект Зеебека) у заданому діапазоні забезпечується похибка порядку 0,5...1 % [3]. У випадку вибору термоперетворювача, заснованого на ядерному квадрупольному резонансі (ЯКР), досягається більш висока точність у заданому діапазоні виміру.

Принцип дії цієї вимірювальної установки заснований на двох фізичних явищах: прецесії атомних ядер, що володіють квадрупольним моментом, і явищі резонансного поглинання випромінювання речовиною. При цьому використовується залежність частоти поглинання високочастотних коливань у деяких речовинах від температури (рис. 4).

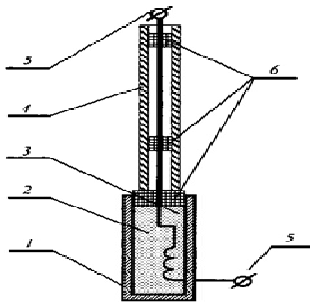

Рис. 4. Двоступінчастий датчик температури:

- 1 – циліндр; 2 – котушка індуктивності;
3 – сіль (KClO₃); 4 – трубка; 5 – електричний вивід котушки 2; 6 – ізоляційні втулки

Датчик температури складається із циліндра 1, у якому розміщена котушка індуктивності 2 генератора високочастотних коливань, оточена термочутливою сіллю 3. Порожнина датчика вакуумується й заповнюється інертним газом (гелієм). За допомогою вимірювальної установки котушка індуктивності підключається до високочастотного LC-генератора й проводиться автоматичний пошук і налаштування на частоту ЯКР. Установки, у яких використовується ЯКР тих самих ядер у зразках ідентичного складу, мають однакову й стабільну залежність частоти ЯКР від температури.

Слід помітити, що й при послідовній комбінації фізичних ефектів у багаступінчастих датчиках у ряді випадків вдається досягти прийнятих метрологічних характеристик датчиків конкретних величин. Завдання знаходження таких комбінацій ставиться до оптимізаційних завдань. Як приклад, на рис. 5 схематично наведена структура конструкції триступінчастого датчика наднизьких температур.

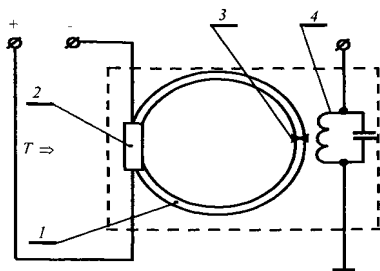

Рис. 5. Триступінчастий датчик температури:

- 1 – надпровідне кільце; 2 – резистивна ділянка;
3 – перехід Джозефсона; 4 – LC- контур

На закінчення доречно помітити, що при вимірі багатьох фізичних величин, таких як тиск, вологість газів, концентрація різних речовин, широко використовуються двох-, трьох- ступінчасті датчики (через відсутність відповідних одиничних фізичних ефектів) для реалізації принципу дії відповідного одноступінчастого датчика, з необхідними метрологічними характеристиками.

Висновки

1. Результати проведених досліджень дозволяють визначити, що автоматизовані системи із застосуванням багаступінчастих сенсорів значно підвищують оперативність і достовірність перетворення неелектричних величин у електричні.

2. Удосконалення напівпровідникової технології дозволило також розширити сфери застосування датчиків і до того ж підвищити їхню точність, швидкість, надійність, довговічність, зручність сполучення з електронними вимірювальними схемами. Масовий характер виробництва датчиків сприяє зниженню їх ціни, що також є немаловажним чинником, що визначає їхнє впровадження у практику.

3. Багаступінчасті датчики в більшості випадків не уступають за своїми метрологічними характеристиками одноступінчастим датчикам.

4. На якісні властивості датчика, як засобу вимірювання, впливають ефективність і обґрунтованість вибору фізичного явища при реалізації датчика конкретної величини, а також ступінь частоти матеріалу чутливого елемента й наявність у нього необхідних властивостей.

Список літератури

1. Алейников А.Ф. Багатофункціональні датчики А.Ф. Алейников, М.П. Цапенко // *Виміри, контроль, автоматизація*. – 1990. – № 2 (74). – С. 50-57.
2. Датчики вимірювальних систем: В 2 кн. Кн.1: Пер. с. франц. / Ж. Аш, П. Андре, Ж. Бофрон і ін. – М.: Мир, 1992. – 480 с.
3. *Вимір електричних і неелектричних величин* / М.М. Євтіхєв та ін. – М.: Энергоатомиздат, 1988. – 210 с.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

Рецензент: д-р техн. наук, проф. В.Б. Кононов, Харківський університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Харків.

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ОДНОМЕРНЫХ МНОГОСТУПЕНЧАТЫХ СЕНСОРОВ

А.А. Шейн, А.Н. Науменко

Анализируются методы построения одномерных многоступенчатых датчиков на современном этапе развития автоматизированных систем управления и их метрологические характеристики.

Ключевые слова: датчик, чувствительный элемент, преобразователь, генератор.

PRINCIPLES OF CONSTRUCTION OF ONE-DIMENSIONAL MULTI-STAGE SENSORS

H.A. Shein, A.N. Naumenko

Analyzed by constructing multi-dimensional sensors at the present stage of development of automated control systems. and their metrological characteristics.

Keywords: sensor, sensitive element, transducers, generator.